

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

Tézisfüzet

Hársvölgyi Virág

Japán gyermek-és játékkultúrájának

receptiótörténete Nyugaton –

A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai

példákon keresztül

2023

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

Hársvölgyi Virág

Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténete
Nyugaton –
A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai példákon
keresztül

DOI azonosító: 10.15476/ELTE.2023.286

Neveléstudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Zsolnai Anikó,
DSc, egyetemi tanár

Elméleti-történeti Pedagógia Program

Programvezető: Prof. Dr. Németh András professor emeritus,
az MTA doktora

Témavezető: Dr. Timárné Dr. Szabó Júlia, címzetes egyetemi docens

Budapest, 2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
1.1. A kutatási téma indoklása, problémafelvetés, a kutatás tárgya és célja	4
1.2. A babafogalomról	6
1.3. Kutatástörténeti összefoglaló	8
1.4. A dolgozat tartalma	11
1.5. A kutatás módszertani kerete	12
1.6. A dolgozat felépítése	14
2. Összegzés	19
A doktorjelölt témához kapcsolódó tudományos munkássága	21
Hivatkozások	23

1. BEVEZETÉS

1.1. A kutatási téma indoklása, problémafelvetés, a kutatás tárgya és célja

„A mai „babakultuszban” kedveltek az azonosságjelképként előállított és használt babák. Regionális, etnikai, nemzeti szimbólumok gyakran társulnak és fejeződnek ki babafigurákkal, jellegzetesen – népviseletbe, „nemzeti viseletbe” vagy „etnikusan” – öltöztetett babákkal. [...] A babák művészi felhasználása és értelmezése pedig még inkább megerősíti azt a benyomásunkat, hogy az emberi alakot másoló, utánzó, átformáló babák a kultúra kitüntetett fontosságú szereplői. [...] A babák segítségével történő szemléltetés és megjelenítés, a reprezentáció színterei és alkalmi rendkívül változatosak, miként a mai fogyasztói kultúrában a figyelem felkeltését, a reklámot szolgáló szerepük is az.” (Fejős, 2009, szerk. 7.)

A fenti gondolatokat kiegészíthetjük azzal, hogy nemcsak jelen korunk és kultúránk tárgyi környezetében, fogyasztói szokásaiban van lehetőségünk érzékelni és értékelni a babák jelentőségét, hanem történeti távlatokban és a nem nyugati kultúrák babáinak vizsgálatakor, a kulturális kölcsönhatások mentén is.

A dolgozat írójának témaválasztását múzeumi szakemberként a japán műtárgyakkal való napi kapcsolat mellett az a megfigyelés inspirálta, miszerint a japán gyermek-és játéktárgyi kultúra bizonyos elemei nagy számban jelentek meg a szigetországon kívül is, azonosítható módon. Elsősorban a babák, köztük is a nyugati fogalmainkhoz legközelebb álló játék baba, vagyis az *icsimacu baba* (ichimatsu ningyō) a nyugati világban a 19. századtól kezdve festészeti alkotások, fényképfelvételek, fotóképeslapok, képes levelezőlapok, termékreklámok, irodalmi művek, színpadi darabok fő- és mellékalakja, konkrét tárgyi minőségben világkiállítások szereplője, gyűjtői kollekciók megbecsült tárgya, játékkereskedések kínálatának érdekessége, gyermekek játéktárgyi környezetének része. Felmerül a kérdés, hogy mi az oka a japán játék baba nagyszámú és sokféle megjelenésének, milyen jelentés húzódik meg az egyes ábrázolások mögött, milyen értékítélet kapcsolódik hozzájuk, a babának, mint kulturális tárgynak mi a helye, szerepe, funkciója, milyen sajátosságai vannak a saját kulturális közegében (például rituális tárgy és/vagy gyermekjáték), illetve eredeti jelentéséhez, funkciójához képest van-e jelentésváltozás a baba új közegében, azt befolyásol(hat)ják-e a történelmi körülmények változásai.

A jelenség felismerésére és a hozzá kapcsolódó vizuális hordozók kutatására a nemzetközi szakirodalomban találunk példákat különböző kontextusban, hazai viszonylatban viszont nem kutatott ez a téma. Pedig lehetőségünk van vizsgálni a fenti kérdéseket hazai közegben is, ugyanis a japán baba (illetve egyéb japán játéktárgyak) jelenléte kimutatható – többek között – az Ázsia-kutatók, a szigetországot megjárt utazók és a műgyűjtők vásárlásaiban, az első játékkutatók példatárában, a játékgűjtők kollektívákban, kiállítások kuriózumtárgyai között, a játékkereskedők kínálatában, festészeti, grafikai alkotások témaválasztásában. A kutatás előrehaladtával megismert sokféle vizsgálati lehetőség magával hozta azt az igényt is, hogy a kutatás kiszélesedjék és a japán gyermekvilág egyéb elemeit (pl. további játéktárgyait, gyermeki ünnepeket), tágabb értelemben a hazai gyermek-és ifjú, valamint felnőtt korosztály Japán-ismeretét, a szigetországról alkotott képet és felfogást is beemelje a diskurzusba, megkísérelve széles látószögű képet nyújtani annak hazai recepciójáról. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a kutatás szélesre húzott vizsgálati területét a disszertáció címválasztásának is tükröznie kell. Az így létrejött dolgozattípus (főcím) a kutatásban vállalt feladatokat – meglátásunk szerint – jobban érzékelteti, ugyanakkor nem teremt feszültséget a tartalom erőteljes baba tematikájával (alcím), mert a kapcsolt tartalmak szépen köré tudnak épülni és a japán kultúra nemzetközi és hazai beágyazottságát, benne a babát, mint *országazonosság jelképet* széleskörűen vizsgálni lehet.

A fentiek alapján a *Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténete Nyugaton – A japán baba fogadtatása nemzetközi és hazai példákon keresztül* című doktori kutatás feladatául tűzte ki a vizsgálni kívánt téma ismeretanyagának felkutatását, összegyűjtését, rendszerezését, elemzését és mélyítését, az összefüggések feltárását azzal a céllal, hogy Japán nevelés-és gyermekkortörténeti, hazai kutatásaihoz hozzájáruljon, játéktörténeti vonatkozásait feltárja, azokat valamilyen módon elméleti és módszertani keretbe helyezze és további kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet.

1.2. A babafogalomról

„Senki se kételkedjék benne, hogy a bábu oly idős, mint az emberiség. Mióta felcseperedett az első kis leány, bábu is volt a világon okvetetlenül. Nem oly pirosképű, mosolygós, mozgatható kezű-lábu, siró báb, minőt a mi gyermekeink kapnak, hanem talán egy hosszúkás kő- vagy fadarab, melyet a gyermeki képzelet emberré varázsolt s ápolta, dajkálta, etette, mint az anyja az igazi kisedet. [...] Nehéz kételkedni benne, hogy a fejlődés már az őskorban kezdődött.” – írja Balla Mihály (1862–1955) *A bábu nemzetségfája* című cikkében 1909-ben. (Balla In: *Vasárnapi Ujság*, 1909. 56.évf. 12. sz. 233.) A *baba* – amit a hazai szakirodalom sokáig bábunak is nevez, egyes nyelvekben pedig a baba és a bábu ugyanaz a szó – az emberiséggel egyidős. Ugyanezt a gondolatot fejti ki Max von Boehn (1860–1932) német kultúrtörténész 1929-es *Puppen und Puppenspiele* [Baba- és bábjáték] kétkötetes alapművének *Puppen* című első kötetében, azzal együtt, hogy a baba fejlődéstörténetében a játék baba csak az utolsó stációban jelent meg, de a *baba*, mint az ember többé-kevésbé tökéletes képe már évezredekkel azelőtt létezett, hogy az első gyermek, mint játékot birtokba vette volna. (Boehn, 1929.4./1932.24.)

A japán nyelvben a *babára* általánosan használt *ningjó* (ningyō) szó eredeti jelentése is „emberi alak, emberi forma”, a prehisztórikus időkből fennmaradt emberformájú leleteket is ezzel a szóval jelölik (Yamada, 1962.1.), ami rímeli a fenti – Boehn-féle – magyarázatra, miszerint a *baba*, mint olyan, a gyermekjáték fogalmánál jóval régebbi keletű. A japán babafogalom használatakor is érdemes szem előtt tartani annak gazdag jelentésrétegeit és változatos megjelenési–használati formáit. A japán babakultúra jelentős része például olyan babákat foglal magában, melyeket nem játéktevékenységre, és nem gyermekeknek szántak, hanem felnőtteknek bemutatásra, nézegetésre, valamely jókívánság (pl. gyermekáldás) kifejezésére; ha pedig gyermekeknek készült babákról beszélünk, az sem zárja ki azt, hogy azok a felnőttek világának is részesei legyenek, és fordítva. Erről azonban nem beszélhetünk általánosságban, hanem mindig csak a konkrét babatípusok vizsgálatán keresztül, ezért a dolgozatban a babák több aspektusban is előkerülnek, úgymint gyermekjátékok, felnőtteknek szánt babák, szerencsehozó talizmánok, ünnepi kellékek, votív tárgyak, (azaz valamely felajánláshoz készült fogadalmi babák), szuvenírtárgyak, ajándékozásra szánt babák, kézműves-hobbyi tárgyak.

A számos japán babatípus közül kiemelkedik és a kutatás fókuszában áll: az *icsimacu* japán játék baba (legalábbis, ami a nyugati értelemben vett játék babához a legközelebb áll), amivel kapcsolatban számos írás született onnantól kezdve, hogy az első külföldiek a külvilágtól való, nagyjából kétszázötven évnyi, szinte teljes elszigeteltség után megnyíló Japán utcáin sétálva csodálkozva figyelték, hogyan hordják a japán anyák a hátukra szíjazva a kisbabájukat, és hogy az öt-hatéves kort elért kislányok hogyan segítenek a kisbaba hordozásában, vagy hogyan bújtatnak maguk is valódi kisbabához hasonló játék babát a ruhájukba. (Bozóky, 1911.25.)

Az első babatípus Japánban, amelynek naturalisztikus teste volt és úgy lehetett vele bánni, mint egy igazi kisbabával, az az *icsimacu* baba volt. (Gribbin–Gribbin, 1984. 52–53.) Ez volt az a baba, ami a kisgyerekek hátán valódi kisbaba helyett utazott és ezt láthatták meg az elsők között a szigetországot felkereső külföldiek is. Az *icsimacu* babával, mint kvázi gyermekkel fotózkodtak a japán hölgyek a 19. századi fotóstúdiókban, ez jelent meg az első világkiállításon (1851) és vált mintává a nyugati babakészítésben; ez a baba lett a szigetország hívóképe a nyugati képeslapokon és vált nyugati mesék szereplőjévé, gyűjtemények darabjává, színházi előadások kellékévé, festészeti, grafikai témává, termékreklámok szereplőjévé és a jóakarát egy sajátos kifejezési formájává, majd az ellenség szimbólumává a 20. század első felének nagy babacseréjében. (Shibusawa, 2006. 23., Kita, 2018)

Az *icsimacu* babákat a 18. századi kabuki színész Ichimatsu Sanogawa (1722–1763) inspirálta. A női szerepeket játszó férfi színész személye, illetve teljes megjelenése hamar az érdeklődés középpontjába került. Az arcvonásaival készített babák rövid időn belül nagy népszerűsége tettek szert és a színész – szójátékot rejtő – neve alapján kezdték el őket *icsimacu* babáknak nevezni. [Az *icsimacu* szó jelentése pepita, mely mintázatú kimonókat a színész előszeretettel viselte. (Takeguchi, 2002. 50.)] A színésztől mintázott és a róla elnevezett babák fiú- és lánybabák voltak, melyeket tulajdonosaik kedvük szerint öltöztethettek. A fiúbabák haját általában festés érzékeltette, míg a lánybabák arcát vállig érő haj és homlokba fésült frufu keretezte. A gyermeküknek ilyen babát vásárló anyák a hozzájuk tartozó ruhákat ugyancsak megvehették, de a kisgyermekkel együtt is elkészíthették, így a ruhakészítés fortélyait is gyakorolhatták a kislányok, ily módon a baba oktatási szerepet is betöltött. (Takeguchi, 2002. 50.). Az *icsimacu* játék babák egészen változatos méretűek lehetnek, a tenyérben elférő apróságoktól az életnagyságú darabokig. A Meidzsi (Meiji)-korszak (1868–1912) *icsimacu* babáinak egyik jellegzetessége volt az arc valóságshűsége, ami nem mindig volt vonzó és kedves, de

egyéniséget mutatott. Ennek az volt az oka, hogy a kor babakészítői gyakran saját vagy ügyfeleik gyermekeiről mintázták a babákat, így azok nem egyforma arctípussal készültek. Ezeknek a babáknak nézegetésre szánt változatuk is készült, amikor a babákat párban, üvegdobozkákban helyezték el. Mivel ezeknek a babának nyugati stílusú változatai is készültek: kerek szemekkel, göndör hajjal (*Gribbin–Gribbin*, 1984. 55.), ezért, – hogy fogalmilag is elkülönítsék tőlük a tisztán japán megjelenésű babákat – a *jamato* (yamato) kifejezést kezdték el használni azokra a babákra, amiket a Meidzsi-korszak végén készítettek. Ezt a babatípust – mint első képviselőjét a szigetországi kereskedelmben forgalomba hozott babáknak (*Lawitt*, 1983. 65.) – általában ruha nélkül árulták, így otthon is fel lehetett azokat öltöztetni, ízlés szerint. (*Yamada*, 1962. 136.) Az öltöztetve készült babák pedig hagyományos japán kimonóban, tradicionális kellékekkel jelennek meg, ez is az oka annak, hogy Japán szimbólumainak tekinthetők. (*Baten*, 2000.39.)

1.3. Kutatástörténeti összefoglaló

Magyarországon a Keletkutatás – amibe jelen kutatás is illeszthető – hosszú múltra tekint vissza. Ennek oka összefüggött őseink eredetének Keleten történő keresésével és hajtóerőt képviselt a Távol-Kelet iránti érdeklődés kibontakozásában is. Kifejezetten Japán kutatásának pedig jelentős eredményei vannak forrástörténeti (*Buda*, 2010, 2012, 2014), művészettörténeti (*Cseh–Gáspár–Umemura*, 2010, szerk., *Dénes* és *mtsai*, 2016, szerk.), kultúrtörténeti (*Dénes – Fajcsák – Splawski – Watanabe*, 2020, eds.), történeti, gazdaságtörténeti és összességében a japán-magyar diplomáciai kapcsolattörténet (*Farkas* és *mtsai*, 2009, szerk., *Tóth*, 2018) összefoglalása szempontjából, ami 2019-ben már a 150. évfordulóját ünnepelte. A fentiek mellett Japán nevelés-, oktatástörténeti kérdéseivel történeti és kortárs kontextusban hazai kutatók is foglalkoztak és foglalkoznak napjainkban is. (*Mayerné Zsádon*, 1986, *Varrók*, 2004, *Gordon Győri*, 2006, *Harangi*, 2010, *Kéri*, 2010, 2015, *Endrődy-Nagy*, 2019a, 2020a,b) Tudományos konferenciák (*Endrődy-Nagy*, 2017a, szerk.), előadások (*Hársvölgyi*, 2017b, 2019b,c), publikációk (*Endrődy-Nagy*, 2017b, 2019b, 2020a,b, *Hársvölgyi*, 2019a, *Papp*, 2013, 2016) is vizsgálták már a japán gyermekképet, valamint a gyermekkortörténeti kutatás forrásául szolgáló vizuális hordozókat történeti kontextusban.

Megjegyzendő, hogy a vizuális alkotásokon (főként festményeken) keresztül vizsgált gyermekkép beemelése a gyermekkortörténeti kutatásokba nem új keletű (*Ariès*, 1962) és hazai vonatkozásban is vannak fontos publikációi az elmúlt évekből (lásd pl. *Endrődy-Nagy*, 2015, *Támba*, 2017, *Kéri*, 2019), kiállítási alkalmi (lásd pl. *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben* című időszak kiállítás 2016.okt.12. – 2017.febr.19.között a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában), a kutatási eredményekre rámutató tanulmányai. (lásd pl. *Szabolcs*, 2019)

A téma hazai kutatástörténetében a japán és japán kötődésű játéktárgyakat, babákat hazai közgyűjteményben (*Haider*, 1981, 2004, *Hársvölgyi*, 2018, 2021), japán játékok jelenlétét hazai életreform közösségben (*Hársvölgyi*, 2017a, 2018) bemutató tanulmányok mellett ismert a japán kultúrát kifejezetten a hazai ifjú olvasótábor számára népszerűsítő munka is (*Hársvölgyi*, 2015).

Adott intézmény játékgyűjteményét ismertető publikáció (*Haider*, 1981, 2004), szakdolgozat (*Csőke*, 2017), japán műtárgyak hazai gyűjtéstörténetét nemzetközi összefüggésekkel együtt vizsgáló doktori értekezés és tanulmány (*Bincsik*, 2008, 2009), személyes alkotói inspirációt összegző doktori munka (*Nagy*, 2013) és egy bizonyos japán babatípus, a *kokesi* (kokeshi) kortárs magyar alkotóját bemutató tanulmány (*Hársvölgyi*, 2013), illetve a típust népszerűsítő kiadvány is készült már. (*Tóth-Vásárhelyi-Rácz*, 2019)

A fenti publikációk, előadások, önálló kötetek fontos művei a japán kultúra hazai kutatásának, népszerűsítésének, mert jelzik a japán kultúra megismerésére, vele együtt a multikulturális ismeretekre törekvő igényt, ugyanakkor egy ilyen hosszú előzménnyel rendelkező kapcsolattörténetben is még várat magára a japán gyermekkultúra nyugati világban és azon belül hazánkban megjelenő szöveges, képi és tárgyi világának (benne elsősorban a babáknak, játékoknak) a széleskörű történeti kutatása és bemutatása; a hazai gyermek és ifjú korosztály Japán-ismeretének vizsgálata a nekik szánt oktatási, irodalmi művekben és sajtótermékekben; a japán családra, gyermeknevelésre, gyermekkultúrára vonatkozó ismeretek vizsgálata a felnőtteknek szóló anyagokban és összességében azoknak a szövegeknek az elemzése, melyek a japán gyermekvilággal és a tárgykultúrával kapcsolatos ismereteket közvetítették. Jelen dolgozat ennek a témának a recepciótörténeti megközelítésű vizsgálatára vállalkozik.

Fontos megjegyeznünk, ahogy a nyugati világban kutatás tárgyát képezte és képezi a gyermekkor, a gyermeket övező világ, a gyermekkel való bánásmód vizsgálata (Key, 1908, deMause, 1974, Cleverly–Phillips, 1986, Ariès, 1962, 1987, Shahar, 2000), úgy a japán gyermekkor kutatása is magáénak tudhat fontos szakirodalmakat nemzetközi szinten. Ezek az összefoglaló művek és tanulmányok történeti távlatokban (Sofue, 1965, Kojima, 1986, Uno, 1990, Platt, 2005, Jones, 2010, Paget, 2011, Kinski–Salomon–Großmann, 2015, eds.), történeti, összehasonlító és kortárs viszonylatban (White, 1994, Jolivet, 1997), oktatástörténeti vonatkozásban (Yoshida–Litt–Kaigo, eds. 1937, Dore, 1965, Hong, 1978, Wollons, 1993, Holloway, 1999), antropológiai értelemben (Bacon, 1891/2015, Gorer, 1942, 1943, Benedict, 1954, Benedict–Mori, 2009) is vizsgálják a témát, és a japán babák kulturális szerepe is fontos hangsúlyt kap. (Gulick, 1929, Shibusawa, 2010, Shoaf, 2015, Kita, 2018) Ugyanakkor a japán gyermekkortörténet kutatása, a változások mozgatórugóinak, történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi körülményeinek és folyamatainak saját közegében történő kutatása, vagy akár összehasonlító elemzésben annak a vizsgálata, hogy alkalmas lehet-e az Ariès- és a deMause-féle gyermekkortörténeti paradigma a japán gyermekkor rekonstruálására, jelen dolgozatnak nem tárgya, szétfeszítené annak kereteit. De megjegyzendő, hogy éppen az olyan munkák, mint például Philippe Ariès (1914–1984) francia történész 1960-ban megjelent *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* [A gyermek és a családi élet az ancien régime korában] című műve ösztönözte a japán Kumon Gyermekkutató Intézet létrejöttét 1986-ban és a japán gyermekkortörténeti kutatásokat.

A japán gyermekvilágról szóló, vele kapcsolatban álló ismeretek történeti dimenziójú vizsgálata, tágabb értelemben a nyugati, szűkebb értelemben a hazai ismeretanyagok tükrében viszont egy nem kevésbé érdekes kutatás kibontását teszi lehetővé, amiben fontos szerep jut az említett szövegek vizsgálatán túl az anyagi kultúra kutatásának, amihez az idegennyelvű japán játék- és babakatalógusok alapvető támpontokat jelentettek. (Yamada, 1962, Hillier, 1968, Cieslik–Cieslik, 1979, Lawitt, 1983, Gribbin–Gribbin, 1984, Baten, 1986, 1992, 2000, Theriault, 1993, Pate, 2005, 2008, stb.)

1.4. A dolgozat tartalma

A dolgozat tartalmát a téma nemzetközi és hazai válogatott ismeretanyaga alkotja. Ez alatt egyrészt dokumentumokat értünk, – amelyek megjelenési formájukat tekintve az írásbeli kommunikáció területéről származnak (sajtótermékek, önálló írásművek) –, másrészt vizuális hordozókat (képzőművészeti alkotások, fényképfelvételek, képeslapok, illusztrációk stb.), harmadrészt az egyes közgyűjteményekből válogatott műtárgyanyagot. A szerteágazó ismerethalmazban a kutatásnak a rendezőelve az japán *icsimacu* baba, mint kultúrtörténeti tárgy köré szerveződik. A baba azon túl, hogy fontos kultúráközvetítő szerepet játszott Kelet és Nyugat között, sokféle kulturális területtel is érintkezett, ezek az érintkezési pontok pedig a kereskedelem-történeten keresztül a kultúra- és művészettörténeten át a neveléstörténetig jól megragadhatók, ezáltal indokolhatják központi helyét a kutatásban, azzal együtt, hogy a holdudvarába tartozó témák nagy látószöveget engednek és indokolnak bemutatni.

A dolgozat szélesebb perspektívából indul ki és a nemzetközi háttér irányából halad a hazai ismeretanyagok felé, melyek folyamatosan reflektálnak a nemzetközi szakirodalomra, időben és térben pedig olykor távoli szövegek kerülnek egymással párbeszédbe. A szövegkohéziót a fejezetek közötti előre- és visszautalás jellemzi, ami jellegénél fogva ismétlésekhez vezet, de ez szükségszerű, mert az olvasó számára a mélyebb összefüggések megértését, a szöveges kapcsolatok megvilágítását segíti. A történelmi háttér madártávlati felvázolásával a dolgozat alapvetően a 19. század második felétől a 20. század első feléig, közepéig tartó intervallumban vizsgálja a japán gyermekkultúrát, benne a babák, játékok helyét és szerepét, elsősorban a róla közölt információk és az azokra adott reflexiók fényében. A dolgozatban a szigetország iránti érdeklődés kialakulásának történeti háttere, okai, a japán gyermekképpel kapcsolatos ismeretek és azok reflexiói, a japán nevelés játékról és játékszerről alkotott felfogásának tükröződése a hazai pedagógiai szövegekben, a tárgy-kultúra – benne a baba, a játék – megjelenésének, gyűjtésének, bemutatásának történeti háttere és hazai kulturális beágyazottsága kerül górcső alá. A dolgozat történeti íven épül fel, ami a Japánról szóló ismeretek karakterizálódását is nyomon követi a sporadikus értesülésektől kezdve az egyre konkrétabb ismeretekig, valamint a Japánról alkotott kép változását is érzékelteti.

1.5. A kutatás módszertani kerete

A kutatást – annak folyamatát, logikáját, alkalmazott módszertanát – két tényező határozta meg alapvetően: az egyik a kutatói pozíció beállítódása, vagyis a kutatást művelő, művészettörténeti háttérrel rendelkező személy és a kutatás tárgyának szoros viszonya, ami miatt a kutatás teljes objektivitásra nem törekedhet, de azt nem is tekinti a minőség kizárólagos zálogának (Sallay–Martos, 2018.14.); a másik tényező pedig az, hogy a vizsgált jelenséghez a kiindulási alapot empirikus adatok, vizuális hordozók jelentették.

A kutatási folyamatról elmondható, hogy kvalitatív, logikája induktív, megközelítésmódja alapján pedig rokonítható a Grounded Theory [megalapozott elmélet] (Corbin–Strauss, 2015) kvalitatív kutatás módszertani elveivel, azon belül is a Visual Grounded Theory megoldásaival (Sántha, 2018), ugyanakkor a kutató, aki a művészettörténet területéről érkezett és kutatása is művészeti érintettségű, a saját diszciplínája területéről hozott elméleti modellt alkalmazta. Az ikonográfiai elemzéshez Erwin Panofsky (1892–1968) művészettörténész háromfokozatú modellje jelentette az igazodási pontot, aminek a lényege az, hogy a vizsgálat tárgyára nézve egyre mélyebb információkat van lehetőségünk kibontani a „*preikonografikus leírás [jelenségértelmelem] – az ikonográfiai elemzés [jelentésértelmelem] – az ikonológiai értelmezés [dokumentumértelmelem/lényegi értelmelem]*” folyamatában. Ugyanakkor ez a háromszintű modell „*a valóságban egyetlen egységes, feszültségek és megoldódások révén organikusan kibomló összefolyamattá*” egyesül és „*csupán elméletileg bontható önálló elemekre és elkülönült történésekre.*” (Panofsky, 1984. 259.) Ebben a folyamatban pedig az értelmező személynek „*nemcsak gyakorlati tapasztalatra, vagyis a tárgyakhoz és eseményekhez fűződő természetes, mondhatni meghitt viszonyra van szüksége, hanem már egy előzetes művészettörténeti tudásra is*” egy-egy vizsgált alkotás kontextualizálásához.

A Panofsky által leírt kutatási folyamatot teljes árnyaltságában ehelyütt nem közöljük, sommás összefoglalására vállalkozunk csupán. Eszerint a kutatás folyamatát a következő lépések egymásutánosságában írhatjuk le: *az ember alkotta emlék megvizsgálását (de már a kiválogatását is) – amelyet Panofsky nézete szerint valamely elmélet vagy általános történelemfelfogás már előzetesen meghatároz – dekódolás és értelmezés követi, (itt fontos szempont a tér-idő tengelyen való elhelyezés, vagyis a datálás és a lokalizálás), az értelmezéshez a kutatás művelője dokumentumokat vesz igénybe, melyek kezelése ellenőrzést és összehasonlítást igényel; végül az eredményeket osztályozni kell (ami feltételezi az egésznek az eszméjét) és azokat összefüggő rendszerbe kell állítani.* (Panofsky, 1984. 264–268.)

Arra nem vállalkozunk, hogy Panofsky leírását kutatómódszertani összehasonlításnak vessük alá a Grounded Theoryval, de arra talán érdemes rámutatni, hogy mindkét folyamatleírásban megtalálhatók az elméleti háttér kialakításával, a mintavétellel, a dekódolással, az összehasonlítással, a kategóriaképzéssel rokon műveleti lépések. Az eltérés a kiindulási pontban ragadható meg leginkább, mert a míg „*GT eredeti koncepciója szerint a kutatás nem jól körülhatárolt problémával, hanem olyan általános felvetéssel kezdődik, amely a kutatás előrehaladásával szűkül és konkretizálódik*” (Sántha, 2018. 54.), addig az ikonográfiai elemzésnél véleményünk szerint a kiinduló probléma jobban megragadható, esetünkben is jól körülhatároltnak tekintett, de természetesen a konkretizálódás ennek az elemzési módnak is sajátja.

Az eredmények prezentálása szempontjából a jelen kutatás folyamatlogikája a következő stratégia alapján írható le: mivel a vizsgált jelenség kiindulási alapja a vizuális ismeret volt, egy részben adott mintavételi készlet alapján felmérésre került, hogy nagyjából milyen típusú adatok jelenthetik a kiindulást azoknak az információknak a megszerzéshez, amiken keresztül a vizsgált jelenség megismerhetővé, megérthetővé, magyarázhatóvá válik (*adatfelvétel*); itt megjegyzendő, hogy a kutatás előrehaladtával többszöri és újabb mintavétel volt indokolt a telítettségi határ eléréséig; a megszerzett információk primer elemzése alapján tematikai rendszerezéssel kialakuló, kategorizált ismerethalmaz jött létre (*adatelemzés*); a kronológiai rendben jobban megvilágíthatóvá vált tartalmi kapcsolatok révén pedig összefüggésrendszert lehetett feltárni, és jelentésadásra vállalkozva egy lehetséges narratíva jött létre (*elméletalkotás*), ami azonban nem tesz érvénytelenné más megközelítéseket, nem jelenti azt, hogy egy adott alkotás értelmezése ne lenne felülbíráható, újragondolható (Virág, 2017), korrigálható, és azt sem jelenti, hogy a vizsgált téma csak a fenti narratíva mentén írható le. Ugyanakkor a jelen kutatás – meglátásunk szerint – a Panofsky-féle modell alkalmazásával, a Grounded Theory műveleti lépéseivel, a recepciótörténeti kutatástípussal és a kutatói beállítódással egy olyan szintézist alkot, ami a kutató sajátos téma-megközelítését tükrözi, egy olyan módot, ami új eredményeket hoz(hat).

1.6. A dolgozat felépítése

A dolgozat első fejezete a vizsgálni kívánt téma indoklásáról szól, annak háttéréről, kérdésfelvetéseiről, a kutatás céljáról, a módszertani megközelítésekről, összefoglalva Japán hazai kutatásának főbb irodalmait, kiemelve benne a témánkhoz lazább és szorosabb szálakkal kapcsolódó szakirodalmakat, megemlítve a nemzetközi hivatkozásokat. Ezt követően *A babafogalomról* című alfejezet a baba fogalmi összetettségét európai és japán vonatkozásban egyaránt vizsgálja. (Boehn, 1929, Hathalmi, 1901, Yamada, 1962)

A kutatás a továbbiakban kilenc fejezetben (2–10.) tárgyalja Japán gyermek-és játékkultúrájának recepciótörténetét, a japán baba nemzetközi és hazai kulturális beágyazottságát, az utolsó 11. fejezet pedig a kutatás összefoglalása, a továbblépés lehetőségeinek ismertetése.

A második fejezet *Japán és a világ* címmel a szigetország és a nyugati világ történeti távlatú érintkezési pontjait emeli ki (Kojima, 1986), különös tekintettel a kikötők megnyitásának körülményeire, köztük azon diplomáciai eseményre, melyből a kutatásra nézve értékes játéktörténeti információra bukkanhatunk. (Houchins, 1995, Hodge, 2013) A világ számára megnyíló Japán játék- és babakincse politikai, kereskedelmi, művészeti, turisztikai csatornákon keresztül talál utat magának a nyugati világba, ahol a 19. század második felében születő irányzat, a japonizmus ágyaz meg a japán kultúra divatjának, benne a játékok, babák népszerűségének is. (Pate, 2008)

A harmadik fejezet *Japán babák a nyugati világban* címmel nyolc nagyobb téma köré csoportosítva, számos aspektusból vizsgálja a japán babák nyugati világban való megjelenését, illetve kapcsolódási pontjait.

A *Világkiállítások japán játékképe* című alfejezet a szigetország önreprezentációját (Teramoto, 2017, Ukai, 2017) követi azokon a világkiállításokon keresztül, melyekben tetten érhető a japán gyermek-és játékkultúra tárgyi világa (Pate, 2008, Alagón Laste, 2016), köztük a japán játék baba nyugati elterjedésének első, megragadható állomása (Corson, 2014), a nyugati kolonizációs gondolkodás játékokra gyakorolt hatása (Bowersox, 2013. 23.) és megjelenik az adott világkiállításra reflektáló korabeli magyar sajtószöveg is (Liptay, 1873), valamint a kiállítási katalógusok japán tételei is bevonódnak a vizsgálat körébe. Ez utóbbiakhoz a párizsi székhelyű Francia Nemzeti Könyvtár – a *Bibliothèque Nationale de France* –, a tokiói székhelyű Országgyűlési

Könyvtár – a *National Diet Library* –, valamint a San Fransiscó-i székhelyű *Internet Archive* elektronikusan elérhető anyagai járultak hozzá nagymértékben.

A Távol-Kelet, mint látványosság alcímmel az előadóművészet témájában vizsgálódik a kutatás, ahol a baba/bábu színházi szerepeltetésének jellegzetes példái vonulnak fel, fókuszban a távol-keleti, főként japán babákat bemutató darabokkal és hivatkozással a hazai példákra. A távol-keleti témájú előadások papírszínházi átiratai pedig a fogyasztói kultúra játéktörténeti összefüggéseit tárják fel. (Farr, 2008, Michals, 2008, Cross, 2013, Császi, 2017, Tészabó, 2020b) A látványosságok témakörén belül a Távol-Kelet ihlette egzotikus téma-és formaválasztás a 19. század végének – 20. század első felének bizonyos játékein jól körvonalazható (Cieslik, 1988, Bas–Martin, 2014) és mellé rendelhető egy korabeli magyar kereskedés áru kínálatának újdonsága is. Japán vizualizálásához az eredeti, vagy az annak inspirációjára készült nyugati játéktárgyak mellett hozzá tartoznak azok a képi ábrázolások is, melyek ugyancsak a látványosság témájához sorolhatók: a *laterna magica* előadások üvegeképei. (Rosell, 2008) A vetítés során használt kelet-ázsiai, japán témájú üvegeképekre és a képek oktatásban történő használatára a kutatás hazai példákat is említ. (Nádasi, 2008, Szabó Sóki, 2009) A téma a 19. században születű műfaj, a fotográfia irányába is kitekintést mutat, Japánt megjárta utazók felvételei révén. (Lang, 2011)

A Távol-Kelet, mint fogyasztási cikk című alfejezet a tisztaság/tisztálkodás, a divat, a játék, az élvezeti cikk témájában megjelenő termékreklámok között keresi a szigetország – főleg a gyermek, a játék, a baba témájú – képi és szöveges példáit (elsősorban a külföldieket) és elemzi azokat. (Yoshihara, 2003)

Ezt követően *A Távol-Kelet, mint divat* alcím alatt Japánnak a nyugati öltözködési kultúrára, benne az életreformra gyakorolt hatása áll az érdeklődés fókuszában, mely egy művészetrajz nyomán a babák irányába is kitekintést mutat. (Axe, 1987, Formanek-Brunell, 1998)

A láthatóvá tett Japán. Képelemlékek Japánról – Globetrotterek fotóalbumai című alfejezet a kereskedelmi célú fényképezéssel foglalkozik, világutazók – köztük hazai közgyűjteményben őrzött – fotóalbumain keresztül.

A Japán babák a művészetben című alfejezet a japán babát, mint népszerű festészeti témát vizsgálja csoportosított festészeti műfajok szerint és válogatott példákon keresztül (Pate, 2008, Król, 2010), illetve a témához illeszkedő fényképfelvételek közül is kiemeli néhányat.

Ugyancsak ebben az alfejezetben jelennek meg a képeslapok, mint tömegtermékek, egyben kordokumentumok japán babaábrázolásai is tematikus csoportokban, és hívják fel a figyelmet az említett *icsimacu* babatípusra, ami a 19. század végi japán fotóstúdiókból kikerülő képeknek gyakori szereplője, és a nyugati világban Japán hívóképeként értelmezhető.

Az *Egy japán baba a századfordulós gyermekirodalomban* című alfejezet a japán baba meseszereplőként történő ábrázolását vizsgálja egy 1901-ben kiadott angol nyelvű mesekönyv alapján (Mayer, 1901b, Jagush, 2021), valamint – a teljesség igénye nélkül – a nyugati meseirodalomból hoz további korabeli példákat a baba megjelenésére. (Wheeler–Wheeler, 1914, Cradock, 1916)

Ezt követően a *Japán babák a kultúrák metszéspontján – Japán baba, a jóakarát nagykövete* című alfejezet egy olyan babacsere történetét ismerteti, ami az Amerikai Egyesült Államok és Japán kulturális kapcsolatépítésének, egymás iránti érzékenyítésének, a béke és barátság előmozdításának érdekes, szinte egyedülálló példája. (Imaoka, 1929, Gulick, 1929, Kita, 2018)

A negyedik fejezet *Hazánk ismeretanyaga Japánról a gyermek-és játékkultúra függvényében* címmel a Japánnal kapcsolatos ismereteket rendszerezi és a szigetország kulturális reprezentációját vizsgálja a legkorábbi értesülésektől kezdve az oktatás számára készült anyagokon és a felnőtteknek szóló népszerűsítő irodalmakon át, a gyermek- és ifjúsági irodalomon keresztül a hazai színpadokon játszott japán témájú ifjúsági darabokig. Felkutatásukhoz nélkülözhetetlen segítséget jelentettek az *Arcanum Digitális Tudománytár* oldalán elérhető heti- és napilapok, tudományos- és szakfolyóiratok anyagai.

Kiindulásképpen a *Kommentárok a válogatott magyar nyelvű szövegek értelmezéséhez* című alfejezet azt tárgyalja, hogy a szigetországgal kapcsolatos ismeretek mikor és milyen típusú magyar nyelvű szövegekben jelentek meg (például *Turzelini*, 1757, *Széplaki*, 1834, *Komáromy*, 1855, *Lukácsék*, 1853, *Sámi*, 1867, 1875 és mások) és mit közöltek. Kulturális hitelességüket az egyéb szövegekkel (Bacon, 1891/2015, Sugimoto, 1930, Kojima, 1986, Benedict, 1954, Benedict – Mori, 2009) való összevetések igyekeznek megvilágítani.

A Nevelési-oktatási ismertető, tankönyvek, természethistóriai munkák, a korai pedagógiai irodalom című alfejezet azokat az oktatási célú, ismeretterjesztő munkákat mutatja be, melyek valamilyen módon Japánra nézve is tartalmaztak ismereteket a gyermekek, az ifjúság számára: ezek jellemzően földrajzi, népismereti vonatkozásúak (*Raff*, 1846/1986, *Nagy-Váradi*, 1814, *Bocsor*, 1847, *Kanya*, 1847, *Flóris*, 1857, *Almási*, 1862, *Lázár*, 1880), részben nevelés- és oktatástörténeti munkák. (*Garamszegi Lubrich*, 1874, *Somogyi*, 1901, *Fináczy*, 1906/1984, *Bezdek*, 1911a,b, 1912, *Sasaki*, 1928→idézi *Relković*, 1928)

Az *Útirajzok, országismertető* című részben a felnőtt olvasótábornak szánt, személyes tapasztalatok alapján íródott, válogatott irodalmak kapnak helyet. (*Loti*, 1891, 1899, *Hopp*, 1901, 1904 a,b, *Kozmutza Kornélné*, 1913, *Barátosi*, é.n., 1906, *Kertész K.* 1906, *Gáspár*, 1908, *Hearn*, 1909, *Bozóky*, 1911, *Imaoka*, 1929)

A Gyermekek- és ifjúsági irodalom – Japán mesék, regényes elbeszélések, ismeretterjesztő írások című alfejezet Japán megjelenését a gyermekeknek szánt sajtóban (*Az Én Újságom*, *Magyar Lányok*, *Az Ujság gyerekvárosa*–*Morgó bácsi*, *Jó Pajtás*, *Tündérvásár*), illetve az önálló könyvek területén gyűjtött anyagban (*Bezerédj*, 1840, *Eötvös*, é.n., *Spillmann*, 1900, *Akantisz*, 1901, *Sas*, 1904, *Szeghy* 1904/1905, *Jenovay*, 1909, *Kaffka*, 1918, *Kúnos*, é.n., 1923a,b,c, 1930, *Huld*, 1928, 1929, *Farkas*, 1930, *Ajtai*, 1935, *Harangi*, 1937, *Geszty*, 1937, *Balogh*, 1943) ismerteti.

A Japán témák a hazai színpadokon játszott ifjúsági darabokban alfejezet azokat az előadásokat mutatja be (*A bababoltban/A babatündér*, *Narancsvirág. Két bábu története*), melyek témaválasztása, látványvilága Japánnal kapcsolatos.

Az ötödik fejezet a *Hazai kiállítások japán gyermekfelfogása és játékképe a tárgykultúra tükrében* címmel kilenc olyan kiállítási alkalmat vizsgál, melyeken japán játékok és babák azonosíthatóan szerepeltek. Ezek profiljuk szerint néprajzi, pedagógiai, magángyűjtői, iparművészeti kiállítások, valamint vásárokkal egybekötött kiállítási alkalmak 1871-től 1928-ig.

A hatodik fejezet a *Kereskedések árukínálata a 19. század második fele és a 20. század első fele között – Távolsági és japán jellegű játékok* címmel a jelzett időszak kereskedői kínálatát kutatja a fennmaradt árjegyzékek alapján ott, ahol kimutatható a távolsági vagy annak ihletésében készült termékek jelenléte (*Kertész Tódor nürnbergi áru boltja*, *Liebner Bácsi Játékboltja*, *Késmárky és Illés Árkád Bazar Játékarúháza*), kiegészítve a *Magyar Kereskedők Lapjának* a japán kereskedelemről szóló híreivel.

A hetedik fejezet *Japán játékok és babák hazai magángyűjteményekben a századfordulón innen és túl* címmel a kutatás által feltárt magángyűjtői kollektívákat veszi górcső alá, az első hazai babagyűjtő (Gerde Etelka) gyűjteményében fellelhető japán babáktól kezdve a Kelet-kutató műgyűjtők (Hopp Ferenc, Kertész K. Róbert, Barátosi Balogh Benedek) japán anyagában dokumentált játékokon át az iparművészet területén érdekelt játékgűjtők (Undi Mariska, Szablya-Frischauf Ferenc) japán babáig, valamint érdekességképpen a színésznők ajándékozással létrejött "babagyűjteményei"re is kitér. (Viola, 1900, Hathalmi, 1900, 1901, Balla, 1909, Haider, 2004, Undi, 1933, Rózsaffy, 1914, stb.)

A nyolcadik fejezet *A japán gyermek-és játékkultúra dokumentumai egy hazai közgyűjteményben – Válogatás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből* a kutatás számára releváns műtárgyakat tanulmányozza, ahol az egyes (játék)tárgyak tekintetében – azok jelentésének feltárásában, tipologizálásában – fontos hivatkozási alapot jelentettek a specializáltan japán játékokkal foglalkozó katalógusok, ismertetőik és tanulmányok (Yamada, 1962, Fraser, 1966, Baten, 1986, 1992, 2000, Theriault, 1993, Gribbin–Gribbin, 1984, Takeguchi, 2002, Pate, 2005, 2008, Gaudeková–Kraemerová, eds. 2013) a közelmúlt azon kutatásaival együtt, melyek a japán gyermeki ünnepek tárgykultúráját és nyugati percepcióját (Shoaf, 2015), valamint saját kulturális beágyazottságát (Papp, 2013, 2016) vizsgálják.

A kilencedik fejezet *A japán kultúra hatása a hazai életreform mozgalomra* címmel az élet különböző területein, – mint például az öltözködés (Hársvölgyi, 2017), az építészet-belsőépítészet (Hársvölgyi, 2018), a lakberendezés (Tészabó, 2020a) – kutatja az életreform elemek és a japán kultúra megragadható kapcsolódási pontjait, valamint pedagógiai vonatkozásban a gyermekművészeti kiállításokat vizsgálja *A gyermek művészete és művészet a gyermekek számára* című alfejezetben. (Nagy, 1905, Tészabó, 2011a, Bogdán, 2018, Petneki, 2018)

A dolgozat tizedik fejezete a *Japán baba a magyar művészetben* címmel a képzőművészet (festészet/grafika és alkalmazott grafika) területéről hoz példákat a keleti, azon belül a japán babák festészeti, grafikai elemként való megjelenítésére. Ez utóbbi különös hangsúllyal a gödöllői művésztelepen élő Nagy Sándor és Kriesch Laura munkáit (Tészabó, 2005, 2011a, 2020a, Remsey, 2007, Hársvölgyi, 2017a, 2019c, 2021), valamint a külföldön elismertséget szerzett grafikusművész, Willy Pogány, azaz Pogány Vilmos András illusztrációit vizsgálja (Menges, 2009), illetve Róna Emmy távol-keleti ábrázolásmóddal rokonítható alkotásmódját említi. A fejezet kitér a fogyasztói kultúra vizuális hordozóin (termékreklámok) megjelenő Kelet-kép megjelenítésére is. (Kelényi, 2018, Török, 2017)

A tizenegyedik fejezet a kutatás összegzését hivatott bemutatni, és az elért eredményeket, a továbblépés lehetőségeit tárgyalja.

A dolgozatnak tartalmilag szerves része a képkötet, ami fizikailag külön szerkesztett dokumentumot alkot, egyfelől kötészeti megfontolásból, másfelől mert csak így válik lehetővé a szöveg olvasása és a képek megtekintése azonos időben. Ez a két közeg meglehetősen sűrű, kutatási szempontból is, hiszen a kutatónak egy időben kellett elvégeznie az eltérő módszertani megközelítést igénylő szöveg- és képalapú kutatást, ami összességében egy holisztikusabb látásmódra utal. A kutatás alapjául szolgáló vizuális hordozókat (például festményeket, fametszeteket, fényképfelvételeket, termékreklámokat, képeslapokat, újsághirdetéseket, könyveket és azok illusztrációit), valamint tárgyak képeit tartalmazó képkötet kétszázötven tételnyi anyagot vonultat fel. A képkötet tételei a kutatáshoz felhasznált szakirodalmakból, internetes forrásokból, külföldi és hazai közgyűjtemények műtárgyanyagából, illetve jelen sorok szerzőjének gyűjteményéből származnak. A saját gyűjtemény beemelése a disszertációba a kutatott témában való szakmai elmélyülésen túl, a személyes érdeklődést is hivatott érzékeltetni.

2. ÖSSZEGRZÉS

Jelen dolgozat többéves kutatás eredménye. A kutatás megkezdésekor felvetett alapkérdéseket (az *icsimacu* japán baba helyét, szerepét a saját kultúrájában, a nyugati világban történő nagyszámú megjelenését, azok jelentését, jelentésváltozását) sikerült mindvégig fókuszban tartani, ugyanakkor árnyalni és finomítani is, közben pedig az egyes vizsgálati területeken a hangsúlyok változtak, sőt maguk a vizsgálati területek is változtak, konkretizálódtak, az egész kutatás feszesebbé vált, mindamellett, hogy egy rendkívül információgazdag területre kalauzolta a kutatót. A japán baba megjelenési helyeinek sokféleségére való rámutatás számos vizsgálati terület beemelését tette lehetővé a kutatásba, olyanokét is, melyek vagy nem túl rég óta (pl. fotográfia) vagy csak ritkán (pl. képeslapok, újsághirdetések) képezik tudományos érdeklődés tárgyát, miközben pedig jól látható, hogy jelen kutatás számára mennyire jelentős eredményeket hoztak. Rajtuk keresztül a japán baba, mint diplomáciai ajándék, kuriózum, globetrotterek útiemléke, csodálni való *egzotikum*, expedíciók kollekciójának része, kiállítani- és gyűjteni-alkalmas tárgy – amit néprajz, a képző-és iparművészet egyaránt magáénak tudhat –,

népszerű festészeti téma, sokszorosított grafikai elem, reklámarc, életreform közegben a művészi játék példája, a II. világháborút megelőzően a kulturális érzékenyítés eszköze, a háború kitörése után pedig az ellenség elpusztítanivaló képe rajzolódik ki előttünk. A vizuális példákon keresztül megjelenő információknak az összekapcsolása, párbeszédbe helyezése, a történelmi, társadalmi folyamatokba illesztése lehetővé tette, hogy a kutatás erőterében elhelyezett japán babán keresztül egy távoli kultúra nemzetközi és hazai fogadtatását vizsgálhassuk egy olyan időszakban, amikor az még jól megragadható volt. Avval, hogy a kutatás a nemzetközi háttérből kiindulva a hazai ismeretek mentén és elsősorban vizuális alapon, a látványt keresve került fölépítésre a játék-és gyermekkultúra kontextusában, reményeink szerint gazdagítani fogja a japán-magyar kapcsolattörténet spektrumát, árnyalja szempontjait, illetve új megvilágításba is helyezi az eddigi ismereteket. Miként a dolgozatban láthattuk, Japán befogadástörténetének nyugati szemléletű vizsgálata, különös tekintettel a hazai példákra, számos ponton megragadható a hagyományosnak tekintett anyagok vizsgálatán túl a kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott témák és területek bevonásával. A kutatás homlokterében elhelyezett japán baba, mint kulturális transzfer megjelenési helyeinek felderítésével a kereskedelem, a kultúra, a művészetek, a hétköznapi tárgyi környezet olyan szöveges és képi elemei kerültek felszínre, melyek között nem egyszer első közlést tudhat magáénak a dolgozat. A japán babák azonosítása a hazai gyűjtők kollekcióban, megjelenésük kimutatása bizonyos kiállítási alkalmakon, jelenlétük értelmezése a fogyasztói kultúrában, játéktárgyként való használatuk bemutatása egy családtörténeti vonatkozásban, a Japán-ismeret tanulmányozása a gyermekeknek és felnőtteknek szóló művek között, a japán kultúra életreformmal való kapcsolódási pontjaira való rávilágítás a kutatás fontos eredményei között említendő, csakúgy, mint az anyagi kultúra kutatása. Reméljük, hogy sikerült új megvilágításba helyezni a japán babákról (és bizonyos értelemben véve általában a babákról) alkotott felfogást, ami így hozzájárulhat a távoli kultúrák gyermekvilágának tudományos igényű, hazai kutatásaihoz, hasznosulhat az összehasonlító jellegű kutatásokban, beilleszthetővé válhat az egyetemes ismeretekre törekvő hazai neveléstörténeti kutatások mellett a japán-magyar kapcsolattörténeti kutatásokba, egyes sajátos kapcsolódási pontok mentén, az egyediségek megragadásával az életreform-kutatásokhoz is adalékul szolgálhat, perspektívákat kínálhat más kultúrák hazai lenyomatait vizsgáló kutatásokhoz (mint ahogy erre a dolgozatban több utalás is történik) és ösztönző lehet további, a Kelet és Nyugat viszonyában értelmezett hasonló kutatások tervezésére.

Jelen dolgozattal a kutatás nem ért véget, számos téma várja még, hogy az eddigiekben közölt ismereteket bővítse. Hazai vonatkozásban önálló kutatást igényel például a missziós gyűjteményeknek a vizsgálata; rangos gyűjtői kollekciónak, – úgy mint Groedel Dóra bárónő (1893–1957), Moskovszky Éva (1925–2010), Karlócainé Kelemen Marianne (1925–2020) gyűjteményeinek – további kutatása és feldolgozása a japán játékok szempontjából; baba-és bábkészítők munkássága (pl. Remsey család), nemzetközi viszonylatban az európai játékkészítők kollekciónak megjelenő japán inspirációjú babák (világ babái/népek babái sorozatok, karakterbabák) megjelenésének vizsgálata, szintén egyes babakészítő művészek életművének tanulmányozása (pl. Lotte Pritzel (1887–1952) munkássága), és izgalmas kutatási területnek ígérkezik az előadóművészetben belül a tánc és az abban megjelenő japán babák inspirálta táncos karakterek megjelenése is. (pl. Niddy Impekoven (1904–2002) művészetében)

A DOKTORJELÖLT TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA

Publikációk

Hársvölgyi Virág (2013): Japán kokeshi babák Magyarországon. Tóth-Vásárhelyi Réka babái. In: Fajcsák Györgyi (szerk.): *Japán vörös és fekete. Hagyományos viselet és kortárs magyar ékszerek*. Iparművészeti Múzeum – Janus Pannonius Múzeum, Budapest, Pécs, 135–139.

Hársvölgyi Virág (2015): *Japán. Ázsiai kultúrákról fiataloknak*. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Kiskönyvtára 2. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.

Hársvölgyi Virág (2017c): „A ruha a fő és benne a nő”, avagy a csábítás eszköze: az egzotikus outfit. Esettanulmányok. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghai–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 275–291.

Hársvölgyi Virág (2018): „Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról”. Adalékok Kertész K. Róbert japán tanulmányútjához. In: Boreczky Ágnes –Vincze Beatrix (szerk.): *Reformpedagógia és életreform – recepciók tendenciák, intézményesülési folyamatok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 135–157.

Hársvölgyi Virág (2019a): Magyar utazók japán fotográfiái, mint gyermekkortörténeti dokumentumok. *Pedagógiatörténeti Szemle*, 5.évf. 1–2. sz. 45–56.

DOI:10.22309/PTSZEMLE.2019.1.3

Hársvölgyi Virág (2019d): *HOPP. Ázsiai kultúrákról fiataloknak*. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Múzeumpedagógiai Kiskönyvtára 4. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum – Szépművészeti Múzeum, Budapest.

Hársvölgyi Virág (2021): „Ébred-e már a kis gazdánk?”, avagy japán babák az Egészélet Szigetén – Pintyő játéka. In: Öriné Nagy Cecília – Dr. Czeglédi Noémi (szerk.): *Nagy Sándor 150*. Gödöllői Múzeumi Füzetek 19. Gödöllő, 143–164.

Hársvölgyi Virág (2022b): Nagy Sándor, az életreformer művész baráti és ismeretségi köre. In: Daru Andrea, Vincze Beatrix, Németh András (szerk.): *Életreform és a művészetek – kapcsolati hálók, nemzetközi recepciós hatások, misztikus újvallásos és okkult irányzatok hatása a 20. század első felében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 8.

Konferencia előadások

Hársvölgyi Virág (2017a): „Ébred-e már a kisgazdánk?” avagy japán babák az Egészélet szigetén. *Nagy Laura Pintyő babái*. „Reformpedagógia és életreform – elméleti megközelítések, új kutatási eredmények” című tudományos szimpózium, Eger, 2017. július 7–9.

Hársvölgyi Virág (2017b): *Magyar utazók japán fotográfiái, mint gyermekkortörténeti dokumentumok*. „Gyermekkép és oktatás Japánban” című konferencia. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, 2017. október 13.

Hársvölgyi Virág (2019b): *Keleti baba – nyugati kuriózum*. „Állandó és változó babakultúra” című konferencia. Szent István Király Múzeum – Hetedhét Játékmúzeum, Székesfehérvár, 2019. október 19.

Hársvölgyi Virág (2019c): *Ébred-e már a kisgazdánk? avagy japán babák az Egészélet szigetén*. *Nagy Laura Pintyő játéka*. „NAGY SÁNDOR 150. 150 éve született Nagy Sándor emlékkonferencia”, Gödöllői Városi Múzeum, 2019. november 22.

Hársvölgyi Virág (2022a): *Nagy Sándor, az életreformer művész baráti és ismeretségi köre*. „Életreform és a művészetek – kapcsolati hálók, nemzetközi recepciós hatások, misztikus újvallásos és okkult irányzatok hatása a 20. század első felében” című tudományos szimpózium, Csopak, 2022. szeptember 16–18.

Kiállítás

Részvétel 2018-2019-ben a *Rejtett történetek – az életreform-mozgalmak és a művészetek* című kutatási programban és a hozzá kapcsolódó kiállítás megvalósításában.
2018. október 6. – 2019. január 20. Múcsarnok, Budapest

HIVATKOZÁSOK

Forrásszövegek (magyar nyelven)

Almási (Balogh) Tihamér (1862): Japan. In: Uő: *Népisme*. A legjobb források után kidolgozva - - által, Öt könyomatú képpel. Engel és Mandello Nyomda, Pest, 215–222.

Bocsor István (1847): *Japáni Császárság*. In: Uő. *Földrajz, különös tekintettel a nép-és történettanra*. 3.folyam. Református Főiskola, Pápa, 43–48.

Flóris Benő (1857): *Kis utazo az elemi iskolák számára*. Szigler testvérek, Komárom.

Garamszegi Lubrich Ágost (1874): *A nevelés történelme. I. A nem keresztény, vagy nemzeti nevelés korszaka*. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.

Kanya Pál (1847): *Japáni Birodalom*. In: Uő.: Népszerű földrajzi oktatás, iskolai és magán használatra. Pest, 437–442.

Komáromy Ferenc (1855): Japán szokások. In: Vahot Imre (szerk.): *A nagyvilág képekben. Közhasznú házikönyv, a magyar nemzet anyagi, szellemi, testi, lelki javára*. IV-V. füz. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, Pest, 317–326.

Lázár Gyula (1880): *Khina és Japán*. Történelmi és Mívelődési rajz. Történelmi könyvtár 65. füzet. Franklin Társulat, Budapest.

Lukácsék János (1853): Japónia. történelmi, földrajzi s népisme vázlatok. *Családi Lapok*, 2.évf. 11.sz. 519–527., 561–571.

Nagy-Váradí Ajtay Sámuel (1814): *A világ történetei a teremtéstől fogva a legújabb időkig. Minden Rend- és Karbéli Olvasóknak, de leginkább a' Tanuló Ifjúságnak köz hasznára Kézi-könyvképen*. 1–2. köt. Trattner János, Pest.

Sámi Lajos (1867): Japán lakói. *Vasárnapi Ujság*, 14.évf. 1.sz. 159–160.

Sámi Lajos (1875): Japán hajdan és most IV. Gyereknevelés. Tornászat. Társasjátékok. *Vasárnapi Ujság*, 22.évf. 38. sz. 599–600.

Szeghy Ernő (1904/1905): *Japán. Történelmi, föld- és néprajzi vázlatok*. Szent István Társulat, Budapest.

Széplaki Erneszt (1834): A japán birodalom. Japán irományok után Klaproth. In: Schedel Ferenc (szerk.): *Tudománytár*. 3. kötet. Magyar Tudós Társaság, Buda. 146–160. Az *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* VIII. kötetéből.

Turzelini Horatius (1757): *Xavier Szent Ferencznek Jesus Társaságából-való India' apostolának élete. Magyarra fordította Léstyán Moyses, ugyan azon Jesus Társaságából valók, Egy némelly Xavier Szent Ferencz' buzgó tisztelőjének istenes kölcségével ki-kibocsáttatott*. Akadémia, Kassa.

Időszaki lapokban megjelent írások (magyar nyelven)

Balla Mihály (1909): A bábu nemzetségfája. *Vasárnapi Újság*, 56.évf. 12. sz. 233–234.

Bezdek József (1911a): A japán középiskolákról. *Uj Idők*, II. köt. 17. évf. 105–106.

Endrődy Orsolya (2019a): Gyermeknevelés és oktatás Japánban. Tematikus lapszám a japán–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételének 150. évfordulója alkalmából. *Gyermeknevelés*, 7. 1. sz. 1–3.

Endrődy Orsolya (2019b): Gyermeknevelési szokások japán fametszeteken. Japán az Edo-korszakban (江戸時代 1603–1868). *Gyermeknevelés*, 7. 1. sz. 36–44.

DOI: <https://doi.org/10.31074/gyn201913644>

Haider Edit (1981): Japán babaünnepek. *Élet és tudomány*, 36. évf. 17. sz. 528–530.

Haider Edit (2004): A Magyar Nemzeti Múzeum Játékgyűjteményének babái. Történeti áttekintés. *Folia Historica*, 22. kötet. 105–122.

Harangi László (2010): A japán nevelés a Tokugawa-korszakban (1603–1867). *Kultúra és Közösség* 4.foly. 1. évf. 4. sz. 37–44.évf.

Hathalmi Gabnay Ferenc (1900): A játék-baba. *Természettudományi Közlöny*, 377–395.

Hathalmi Gabnay Ferenc (1901): Egy hazai játék-baba gyűjtemény. *Néprajzi Értesítő*, 2. évf. 2. sz. 17–24.

Hopp Ferenc (1901): Kirándulásom Afrika nyugati partján Kamerun érintésével a Kongohoz. Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* 1901. évi folyamának IV. füzetéből, Budapest.

Hopp Ferenc (1904a): Hopp Ferencz utazása a Föld körül Szibérián át. Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* XXXII. kötetének júniusi-júliusi 5. füzetéből, Budapest.

Hopp Ferenc (1904b): Japán úti benyomások. *A Hét*, 15. évf. 9. sz. 138 – 140.

Kelényi Béla (2018): Utazás a teásdobozon Kínából Japánba – Budapesten. *Artmagazin*, 16.évf. 9. sz. 54–57.

- Kéri Katalin (2010): A japán neveléstörténet a hazai nyomtatott forrásokban. *Neveléstörténet*, 7. évf. 3–4.sz. 17–38.
- Kozmutza Kornélné (1913): Séták a nagyvilágban. Irowa. *Uj Idők*, 19. évf. 5. sz. 122–123.
- Liptay Pál (1873): Tárcák a Práterből. A gyermek-pavillon. *Fővárosi Lapok*, 178. sz. 772–773.
- Loti, P. (1891): A japáni nők. *Vasárnapi Ujság*, 37.évf. 23. sz. 370-371.
- Relković Néda (1928): Sasaki, H.: Moralerziehung in Japan. *Magyar Pedagógia*, 37. évf. 55–58.
- Rózsaffy Dezső (1914): A játékszer morálja. *Magyar Iparművészet*, 17. évf. 6. sz. 243–256.
- Sallay Viola – Martos Tamás (2018): A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2018, 73. 1/2. 11–28. DOI: 10.1556/0016.2018.73.1.2
- Sántha Kálmán (2018): Vizuális Grounded Theory a pedagógiai terek értelmezésében. *Neveléstudomány*, 6.évf. 4.sz. 52–67. DOI: 10.21549/NTNY.24.2018.4.5.
- Somogyi Géza (1901): A japán nevelés. *Magyar Pedagógia*, 10. évf. 414–424.
- Szabó Sóki László (2009): A magyar oktatófilm története a kezdetektől 1931-ig. *Magyar Pedagógia*, 109. évf. 1. sz. 29–47.
- Tészabó Júlia (2005): A gödöllői művésztelep és a nevelés. *Iskolakultúra*, 2. sz. 17–25.
- Tészabó Júlia (2008): A játék pedagógiai hasznáról zajló viták a Néptanítók Lapjában, szerepük a tanítói professzió kialakulásában. *Iskolakultúra*, 5–6. sz. 66–75.
- Tészabó Júlia (2020b): Papírszínház – egy magyar változat. *Art Limes*, 17. évf. 4. (79.) sz. 34–51.
- Varrók Ilona (2004): A japán oktatás történelmi, társadalmi és filozófiai háttere. *Iskolakultúra*. 2. sz. 91–96.
- Viola Etelka (1900): Válasz H. Gabnay Ferencnek. *Temészettudományi Közlöny*, 32. évf. 372. füz. 484–485.
- Virág Ágnes (2017): A kortárs képelemzés kognitív szempontú megközelítése. *Gyermeknevelés*, 5. évf. 1. sz. 123–141.
- http://real.mtak.hu/79194/1/VA_EPA02411_gyermekneveles_2017_1_123_142_u.pdf

Kéziratok (magyar nyelven)

- Bincsik Mónika (2009): *Japán műtárgyak gyűjtéstörténete Magyarországon a 19. század második felében – kitekintéssel a nemzetközi összefüggésekre*. Doktori Értekezés. <http://doktori.btk.elte.hu/art/bincsikmonika/diss.pdf>
- Csőke Kitti (2017): *Japán babák meséi*. Szakdolgozat. Múzeumpedagógiai szaktanácsadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.
- Nagy Diána (2013): *Inspirációm: Japán. Kultúra és hagyomány tükröződése a japán gyerekkönyvekben és játékokban*. Doktori Értekezés. MOME Doktori Iskola, Budapest. <http://corvina.mome.hu/dsr/access/d760d85e-e933-45bd-9af6-03c86c12adbc>

Könyvfejezetek (magyar nyelven)

- Bincsik Mónika (2008): Hopp Ferenc japán curio gyűjteménye. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világutazó, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833-1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 99–115.
- Bogdán Melinda (2018): A nagy ceruzaháború. Gyermekrajzok 1914–1918-ból. In: Török Róbert – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok*. 2. kötet. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 75–92.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2017b): Ukiyo-e: A japán fametszet, mint lehetséges gyermekkortörténeti forrás. In: Zsolnai, Anikó; Kasik, László (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2016: A tanulás és nevelés interdiszciplináris megközelítése*. Szegedi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottsága. https://www.researchgate.net/profile/Orsolya-Endrody/publication/321019821_Ukiyo-e_-_A_japan_fametszet_mint_lehetseges_gyermekkortorteneti_forras/links/5a08827ba6fdcc65eab5403f/Ukiyo-e-A-japan-fametszet-mint-lehetseges-gyermekkortoerteneti-forras.pdf
- Endrődy Orsolya (2020a): Harmóniára törekvés és tanulásközpontúság mint a japán gyermekkép két lehetséges kulcsfogalma. In: Engler, Á.–Rébay, M. –Tóth, D.A. (szerk.): *Család a nevelés és az oktatás fókuszában*. XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Absztraktkötet. Debrecen. http://onk.hu/2020/downloads/ONK_2020_Absztraktkotet_vegleges.pdf

- Endrődy Orsolya (2020b): Vallási elemek egyes távol-keleti kultúrák gyermekképeiben – különös tekintettel a kínai, japán, vietnámi és koreai gyermekekre. In: Endrődy, O. –Svraka, B.–F. Lassú, Zs. (szerk.): *Sokszínű Pedagógia: Inkluzív és multikulturális szemléletmód a pedagógiai gyakorlatban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
<https://www.eltereader.hu/media/2020/10/Endr%C5%91dy-%E2%80%93Svraka-%E2%80%93F-Lass%C3%BA-Soksz%C3%ADn%C5%B1-pedag%C3%B3gia-WEB.pdf>
- Gáspár Ferenc (1908): Japánországban. In: Gáspár Ferenc (szerk.): *A Föld körül. Utleiras hat kötetben, körülbelül 1200 képpel és sok színes és színezetlen műmelléklettel*. V. kötet. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 257–408.
- Kéri Katalin (2019): A gyermekkor-történet képi forrásai. In: Molnámé Aczél Eszter (szerk.): *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben*. (Kiállítás: 2016. október 12. és 2017. február 19. között, konferencia: 2017. február 17-18. Helyszín: Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.) *Tanulmányok Budapest múltjából XLIII*, Budapesti Történeti Múzeum. 241–264.
- Nádasi András (2008): A Calderoni cég története: tanszer és tanszergyártás. In: Fajcsák Györgyi – Renner Zsuzsanna (szerk.): *A Buitenzorg-villa lakója. A világotató, műgyűjtő Hopp Ferenc (1833–1919)*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest. 43–52.
- Papp Melinda (2013): A korai gyermekkor rítusai Japánban és a hozzákapcsolódó hagyományos népi hitvilág. In: Hamar Imre (szerk.): *Távol-Keleti tanulmányok*. Budapest, 3. évf. 2011/1-2. sz. 227–248.
- Peteki Áron (2018): „Petrich Kató csinálta”. Életút, gyermekrajzok, felnőttkori alkotások. In: Bogdán Melinda (szerk.): „*Gyermekvilágháború*” 1914 – 1918 rajzokban. Budapest, 45–57.
- Szabolcs Éva (2019): Festmények mint gyermekkor-történeti források? Néhány kutatási eredmény. In: Molnámé Aczél Eszter (szerk.): *Gyerek/Kor/Kép – Gyermek a magyar képzőművészetben*. (Kiállítás: 2016. október 12. és 2017. február 19. között, Konferencia: 2017. február 17-18. Helyszín: Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.) *Tanulmányok Budapest múltjából XLIII*, Budapesti Történeti Múzeum. 224–235.
- Tészabó Júlia (2011a): Az 1914-es gyermekművészeti kiállítás és előzményei a magyar művészeti és kulturális sajtóban. In.: Uő: *Játék – pedagógia, gyermek – kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 98–109.
- Tészabó Júlia (2020a): Életreform elemek a gyermekszoba- tervezésben. In: Kempf Katalin, Vincze Beatrix és Németh András (szerk.): *Az életreform és a művészetek*. Műcsarnok, Magyar Reformpedagógiai Egyesület, Budapest, 75–95.

- Török Róbert (2017): A Fratelli Deisinger cég. In: Fajcsák Györgyi, Kelényi Béla (szerk.): *Sanghay–Shanghai: Párhuzamos eltérések Kelet és Nyugat között*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 321–328.
- Undi Mária (1933): *Játékszerek hajdan és ma*. In: Radnai Endre és Vaska Géza (szerk.): *A magyarság évkönyve*. Globus Nyomdai Intézet, Budapest, 195–200.
- Varrók Ilona (2009): A japán oktatás története az ókortól a modern korig. In: Farkas Ildikó (szerk.): *Ismerjük meg Japánt!: bevezetés a japanisztika alapjaiba*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 63–85.

Önálló könyvek (magyar nyelven)

- Ajtai Kálmán (1935): *Simabara. Regényes elbeszélések a Japán missziók múltjából*. Missziós Ifjúság, Rákospalota.
- Akantisz Viktor (1901): *Japán mesék az ifjúság számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- Ankerl Géza (2000): *Nyugat van, Kelet nincs*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Balogh Barna (1943): *Japán mesék*. Viktória Könyvkiadó, Budapest.
- Barátosi Balogh Benedek (1906): *Dai Nippon I. Utirajzok*. Budapest.
- Barátosi Balogh Benedek (é. n.): *Három székel diák kalandos utazása a Föld körül*. Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest,
- Benedict, R. – Mori, Sz. (2009): *Krizantém és kard. A japán kultúra újrafelfedezése*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Bezdek József (1911b): *Japán oktatásügyéről*. Athaneum, Budapest.
<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/bezdek-jozsef-japan-oktatasugyerol-athenaeum-bp-1911-298#page/1/mode/1up>
- Bezerédj Amália (1840): *Flóri könyve sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Bozóky Dezső (1911): *Két év Keletáziában. Utirajzok. Japán*. A szerző saját kiadása.
- Buda Attila (2010, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek I. Japánról szóló, magyar nyelvű ismertetések a kezdetektől 1869-ig*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Buda Attila (2012, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek II/1. Japánról szóló, magyar nyelvű források 1870-től a japán–kínai háborúig*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Buda Attila (2014, szerk.): *Messziről felmerülő, vonzó szigetek II/2. Japánról szóló, magyar nyelvű források 1896-tól az első világháború végéig*. Ráció Kiadó, Budapest.

- Császi Irén (2017): *Schreiber-Gyermek-Színház. Mesés papírbjátékok a Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteményéből*. Dobó István Vármúzeum, Eger.
- Corbin J. – Strauss, A. (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai*. L' Harmattan, Budapest.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2015): *A reneszánsz gyermekképe. A gyermekkép reneszánsza 1455-1517 között Európában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Eötvös Károly Lajos (é.n.): *Kis világ. Legujabb Flóri könyve. Gyulai László, Tahi Antal és több művész rajzaival*. Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) Részvénytársaság, Budapest.
- Farkas Imre (1930): *Vissza napkeletre. Százszorszép könyvek – Magyar Lányok Könyvtára*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest.
- Fináczy Ernő (1906/1984): *Az ókori nevelés története*. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest. (Utánnomás: Tudománytár. Sorozatszerk.: Gazda István. Könyvértékesítő vállalat, Budapest, 1984)
- Geszty Júlia (1937): *Rejtelmes Kelet. Egy magyar lány utazása Indiában, Sziámban, Jáva szigetén, Kínában, Japánban, Koreában, Mancsukóban*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Bíró Miklós Nyomda, Budapest.
- Gordon Győri János (2006): *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr*. Gondolat, Budapest.
- Harangi László (1937): *Bonzó Muki kalandjai. A kínai kalózok fogságában és egyéb történetek*. Filléres mesekönyvek 26. szám. Filléres mesekönyvek kiadóhivatala, Hungária Nyomda Rt.
- Hearn, L. (1909): *Kokoro*. Franklin – Társulat, Budapest.
- Huld, P. (1928): *44 nap alatt a föld körül. A 15 éves Palle utazása*. Signer és Wolfner Irodalmi Rt., Budapest.
- Imaoka Dzsúicsiró (1929): *Új Nippon*. Athenaeum, Budapest.
- Jenovay Jenő (1909): *Vitorlával a Föld körül. Utirajzok az ifjúság számára*. Lampel R. Könyvkereskedése, Budapest.
- Kaffka Margit (1918): *Kis emberek, barátocskáim*. Franklin Könyvkiadó, Budapest.
- Kertész K. Róbert (1906): *Képek Ázsia keletéről. Pillanatfelvételek egy világkörüli sétáról*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Kéri Katalin (2015): *Adatok és művek a nem nyugati kultúrák neveléstörténetének kutatásáról. (historiográfiai áttekintés)*. PTE BTK, Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- Kúnos Ignác (1923a): *Nippon-ország naposkertje. Japán népmesék*. Athenaeum Kiadó, Budapest.

- Kúnos Ignác (1923b): *Japán népmesék I.* Budo Ismeretterjesztő Kiskönyvtár 4. Hunor Karate Egyesület, Budapest.
- Kúnos Ignác (1923c): *Japán népmesék II.* Budo Ismeretterjesztő Kiskönyvtár 6. Hunor Karate Egyesület, Budapest.
- Kúnos Ignác (é.n.): *Nipponföldi mondavilág. Monogatari.* Béta Irodalmi Rt.
- Kúnos Ignác (1930): *Mimózák és krizántémok: Nipponföldi mesevilág.* Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatala.
- Liedloff, J. (1985): *Az elveszett boldogság nyomában. A kontinuum-elv.* Kétezeregy Kiadó, Budapest.
- Loti, P. (1899): *Chrysanthème asszonyosság.* Sachs és Pollák Könyvkereskedése a »Pannóniá«-hoz, Budapest.
- Mayerné Zsádon Éva (1986): *Japán oktatási rendszere.* OPKM, Budapest.
- Nagy László (1905): *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából.* Singer és Wolfner könyvkereskedése, Budapest.
- Panofsky, E. (1984): *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok.* Gondolat, Budapest.
- Parkinson, C.N. (1964/2000): *Kelet és Nyugat.* Terebess Könyvkiadó, Budapest.
- Raff György (1846/1986): *Természet története gyermekek számára.* Állami Könyvtérjesztő Vállalat reprint sorozata, Budapest.
- Remsey Ágnes (2007): *Nem tárgy, nem élőlény. A huszadik század krónikája három nyelven: babául, gyermekül és emberül.* Cephalion Kiadó, Szentendre.
- Sas Endre (1904): *A fölkelő Nap hősei. Kalandok a japán-orosz háborúban.* Singer és Wolfner, Budapest.
- Shahar, S. (2000): *Gyermekek a középkorban.* Osiris kiadó, Budapest.
- Spillmann József S.J. (1900): *A királyné unokaöccse.* Idegen Tájakon. Új irányú elbeszélések az ifjúság számára képekkel. V. kötet, Kalocsa.
- Támba Renátó (2017): *Gyermekkor a vásznakon – A dualizmus kori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében.* Ad Librum, Budapest.
- Tóth Gergely (2018): *Japán–magyar kapcsolattörténet 1869–1913.* Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- Tóth-Vásárhelyi Réka–Rácz Ibolya (2019): *Kokesi – A japán fababák világa.* Napkút Kiadó, Budapest.

Szerkesztett könyvek (magyar nyelven)

- Cseh Éva–Gáspár Annamária – Umemura Yuko (2010, szerk.): *Ukijo-e. Az elillanó világ képei. Válogatás gróf Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből.* Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Kiskönyvtára 2., Budapest.
- Dénes Mirjam és mtsai (2016, szerk.): *Japonizmus a magyar művészetben.* Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2017a, szerk.): *Gyermekkép és oktatás Japánban.* Konferencia absztraktkötet. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar.
- Farkas Ildikó és mtsai (2009, szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből.* Elte Eötvös Kiadó, Budapest.
- Fejős Zoltán (2009, szerk.): *Babáink könyve. A kortárs tárgykultúra egy metszete.* MaDok-füzetek 6. Néprajzi Múzeum, Budapest.

Időszaki lapokban megjelent írások (idegen nyelven)

- Alagón Laste, J. M. (2016). La imagen del Japón tradicional a través de las Exposiciones Universales. In: A. Gómez Aragón (ed.): *Japón y Occidente. El patrimonio cultural como punto de encuentro.* Sevilla: Aconcagua Libros, 627–634.
- Corson, C. (2014): Chinese Crying Babies, Enigmas, Motschmanns, Täuflinge. *Antique Doll Collector*, Vol.17. No.2. 20–21.
- Takeguchi, M. (2002): Sode ichimatsu dolls. *Daruma Magazine*, Issue 26, Spring. 50–52.
- Holloway, S. (1999): The Role of Religious Beliefs in Early Childhood Education: Christian and Buddhist Preschools in Japan. *Early Childhood Research & Practice*, Vol.1. No.2.
- Houchins, Ch. (1995): *Artifacts of Diplomacy: Smithsonian Collections from Commodore Matthew Perry's Japan Expedition (1853–1854).* Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press. In *Smithsonian Contributions to Anthropology*, 37. <https://doi.org/10.5479/si.00810223.37.1>.
- Kita, T. (2018): Unintentional Cooperation. The Friendship Doll Mission and the Inescapable American Image of the Kimono-clad Little Japanese Girl. *Journal of Japonisme*, Vol. 3. Issue 2. 129–186.
- Kojima, H. (1986): Japanese Concepts of Child Development from the Mid-17th to Mid-19th Century. *The International Journal of Behavioral Development*. Vol. 9. Issue. 3. 315–329.

- Paget, R. (2011): Raising subjects: The representation of children and childhood in Meiji Japan. *New Voices*, Vol. 4. 1–31.
- Platt, B. (2005): Japanese Childhood, Modern Childhood: The Nation-State, the School, and 19th-Century Globalization. *Journal of Social History*, Vol. 38, No. 4, 965–985.
- Sofue, T. (1965): Childhood Ceremonies in Japan: Regional and Local Variations. *Ethnology*, Vol. 4, No. 2. 148–164.
- Ukai, A. (2017): Expo as a commercial trade fair: global art history of paper and leather craft. In: Wybe Kuitert (ed.): *On World Expos and East Asia*. Proceedings of a symposium. *Journal of Environmental Studies*. Vol. 60. 15–24.
- Wollons, R. (1993): The Black Forest in a Bamboo Garden: Missionary Kindergartens in Japan, 1868–1912. *History of Education Quarterly*, Vol. 33, No. 1, Spring. 1–35.

Könyvfejezetek (idegen nyelven)

- Cross, G. (2013): Origins of Modern Consumption: Advertising, New Goods, and a New Generation, 1890–1930. In: McAllister, M. P.–West E. (eds.): *The Routledge Companion to Advertising and Promotional Culture*. New York, NY: Routledge, Gale Virtual Reference Library 15.
- Farr, L. (2008): Paper Dreams and Romantic Projections: The Nineteenth-Century Toy Theater, Boyhood and Aesthetic Play. In: Denisoff, D. (2008, ed.): *The nineteenth-century child and consumer culture*. *Ashgate studies in childhood, 1700 to the present*. Ashgate Publishing, Aldershot, England; Burlington, USA, Chapter 1. 43–61.
- Hillier, M. (1968): Japanese Dolls. In: Hillier, M. (ed.): *Dolls and Dollmakers*. Weidenfeld and Nicolson, London, 217–230.
- Lang, M. (2011): The Ainu of Japan. In: Lang, M. (2011, ed.): *An Adventurous Woman Abroad: The Selected Lantern Slides of Mary T. S. Schäffer*. Rocky Mountain Books, Calgary, Alberta, Canada. 197–228.
- Michals, T. (2008): Experiments before Breakfast: Toys, Education and Middle-Class Childhood. In: Denisoff, D. (2008, ed.): *The nineteenth-century child and consumer culture*. *Ashgate studies in childhood, 1700 to the present*. Ashgate Publishing, Aldershot, England; Burlington, USA. Chapter 1. 29 – 40.

- Shoaf, J. (2015): *Girls' Day for Umé: Western Perceptions of the Hina Matsuri, 1874 – 1937*. In: Forman-Brunell, M., Dawn Whitney, J. (eds.): *Dolls studies. The Many Meanings of Girls' Toys and Play*. Peter Lang Publishing, New York, 207 – 225.
- Teramoto, N. (2017): *Struggle of a non European country in the World Fairs: the case of Japan*. In: Wybe Kuitert (ed.): *On World Expos and East Asia. Proceedings of a symposium*. Journal of Environmental Studies. Vol. 60. 25.

Önálló könyvek (idegen nyelven)

- Ariès, Ph. (1962): *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Vintage Books.
- Axe, J. (1987): *Kewpies – Dolls and Art of Rose O'Neill and Joseph L. Kallus*. Hobby House Press, Cumberland, Maryland.
- Bacon, A. M. (1891/2015): *Japanese Women and Girls*. London.
- Bas, L.–Martin, S.F. (2014): *Fernand Martin, Toymaker in Paris 1878–1912*. J. Arthur Verdoorn, Em.
- Baten, L. (1986): *Japanese Dolls. The Image and the Motif*. Shufunomoto Co., Tokyo.
- Baten, L. (1992): *Japanese Folk Toys. The Playful Arts*. Shufunomoto Co., Tokyo.
- Baten, L. (2000): *Identifying Japanese Dolls. Notes on ningyō*. Hotei Publishing, Amsterdam.
- Benedict, R. (1954): *The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture*. Tuttle Publishing. Boston, Rutland, Vermont, Tokyo.
- Bennett, T. (2006 ed.): *Japan and the Illustrated London News. Complete Record of Reported Events 1853–1899*. Global Oriental, United Kingdom.
- Bennett, T. (2006): *Photography in Japan. 1853 – 1912*. Tuttle Publishing, Tokyo, Rutland, Vermont, Singapore.
- Boehn, M. (1929): *Puppen und Puppenspiele. I: Puppen*. F. Bruckmann AG., München.
- Boehn, M. (1932): *Dolls and Puppets. I: Dolls*. David McKay Company, Philadelphia.
- Bowersox, J. (2013): *Raising Germans in the Age of Empire: Youth and Colonial Culture, 1871–1914*. Oxford University Press, Oxford. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199641093.003.0002
- Cieslik, J. – Cieslik, M. (1979): *Puppen. Europäische Puppen 1800–1930*. Mosaik Verlag, München, 1979.
- Cieslik, J. – Cieslik, M. (1988): *Lehmann Toys. More than 100 years Lehmann-Spielzeug*, Marianne Cieslik Verlag, Jülich.

- Cleverly, J. F. – Phillips, D. C. (1986): *Visions of childhood: Influential models from Locke to Spock*. New York: Teachers College Press.
- Cradock, H.C. (1916): *Josephine and Her Dolls*. Blackie & Son Limited, London, Glasgow.
- deMause, L. (1974): *The History of Childhood*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson.
- Dore, R. Ph. (1965): *Education in Tokugawa Japan*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Formanek-Brunell, M. (1998): *Made to play house. Dolls and the Commercialization of American Girlhood, 1830–1930*. The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland.
- Fraser, A. (1966): *Spielzeug. Die Gesichte des Spielzeugs in aller Welt*. Gerhard Stalling Verlag, Oldenburg/Hamburg.
- Gorer, G. (1942): *Japanese character structure*. Institute for Intercultural Studies, New York.
- Gorer, G. (1943): *Themes in Japanese Culture*. Transaction of the New York Academy of Sciences, New York.
- Gribbin, J.–Gribbin, D. (1984): *Japanese Antique Dolls*. John Weatherhill, New York–Tokyo.
- Gulick, S. (1929): *Dolls of friendship; the story of a goodwill project between the children of America and Japan*. Committee on World Friendship Among Children, New York, Friendship Press, New York.
- Hodge, M.V. (2013): Enigmatic Bodies: Dolls and the Making of Japanese Modernity. *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Vol. 12, Issue 1.
<http://www.19thc-artworldwide.org/spring13/hodge-enigmatic-bodies>
- Hong, Z. (1978): *Juka kyoiku shiso no kenkyu* [Study of Confucian thought in education]. Tokyo: Koryo-sha.
- Huld, P. (1929): *A Boy Scout Round the World*. Coward-McCann Inc., New York.
- Jagush, S. A. (2021): *Japan and American Children's Books: A Journey*. Rutgers University Press, New Brunswick, Camden and Newark, NJ, and London, Washington, DC.
- Jolivet, M. (1997): *Japan: the childless society?* Routledge, London, New York.
- Jones, M. (2010): *Children as Treasures: Childhood and the Middle Class in Early Twentieth Century Japan*. Harvard East Asian Monographs.
- Key, E. (1908): *Das Jahrhundert des Kindes*. S. Fisher, Verlag, Berlin.
- Król, A. (2010): *Still life with a japanese doll*. Manggha Museum of Japanese Art and Technology, Krakow.

- Lawitt, W. (1983): *The Knopf Collectors' Guides to American Antiques: Dolls*. Alfred A. Knopf, New York.
- Mayer, H. (1901b): *The adventures of a Japanese doll*. London: Grant Richards, New York: Dutton.
- Menges, J.A. (2009): *Willy Pogány Rediscovered*. Dover Publications, USA.
- Papp Melinda (2016): *Shichigosan: Change and Continuity of a Family Ritual in Contemporary Urban Japan*. Palgrave Studies in Urban Anthropology. Palgrave Macmillan, New York.
- Pate, A.S. (2005): *Ningyō. The Art of the Japanese dolls*. Tuttle Publishing, Singapore.
- Pate, A.S. (2008): *Japanese dolls. The fascinating world of ningyō*. Tuttle Publishing. Tokyo; Rutland, Vermont; Singapore.
- Pattberg, T. (2009): *The East-West dichotomy*. New York, USA.
- Shibusawa, N. (2010): *America's Geisha Ally: Reimagining the Japanese Enemy*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Uno, K. S. (1990): *Passages to Modernity: Motherhood, Childhood, and Social Reform in Early Twentieth Century Japan*. University of Hawaii Press, Honolulu.
- Yamada, T. (1962): *Japanese Dolls*. Tourist Library Vol. 17. Japan Travel Bureau.
- Yamashita, K. (1904): *The Illustrated Catalogue of Japanese Fine art Exhibits in the art Palace at the Louisiana Purchase Exposition*. St. Louis, Mo. U.S.A.
https://archive.org/details/gri_33125009892916
- Yoshihara, M. (2003): *Embracing the East. White women and American orientalism*. Oxford University Press.
- Wheeler, M.L. –Wheeler, W. C. (1914): *Dotty Dolly's tea party*. Rand McNally&Company. Chicago, New York.
- White, M. (1994): *The Material Child: Coming of Age in Japan and America*. University of California Press.
- Rosell, D. (2008): *Laterna Magica*. Vol.1., Füsslin Verlag, Stuttgart.
- Sugimoto, E. I. (1930): *A daughter of the Samurai*. Doubleday, Doran & Company Inc., Garden City, New York.
- Theriault, F. (1993): *The book of Japanese Dolls of the Meiji Era*. Gold Horse Publishing, Annapolis, Maryland.

Szerkesztett könyvek (idegen nyelven)

Dénes, M. – Fajcsák, Gy. – Splawski, P. – Watanabe, T. (2020, eds.): *Japonisme in the Austro-Hungarian Monarchy*. Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts, Budapest.

Gaudeková, H. – Kraemerová, A. (2013, eds.): *Playing all day long. Japanese traditional Toys from Náprstek Museum Collection in Prague*. National Museum, Prague.

Kinski, M. –Solomon H.– Großmann, E. (2015, eds.): *Kindheit in der japanischen Geschichte. Childhood in Japanese History. Concepts and Experiences*. Harrasowith Verlag. Wiesbaden.

Kumon Children's Research Institute (1998, ed.): *Children represented in Ukiyo-e: Japanese children in the 18th-19th centuries*. The Japan Foundation /Kumon Institute of Education, Japan.

Yoshida, K. – Litt D. – Kaigo, T. (1937, eds.): *Japanese education*. Tourist Library 19., Tokyo.